

ROZDZIAŁ I

ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE

Literatura: *F. Adamski*, Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy, Kraków 2002; *M. Andrzejewski*, Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej (dziecko, rodzina, państwo), Kraków 2003; *tenże*, Rola sędziów rodzinnych w zreformowanym systemie opieki nad dziećmi, [w:] *M. Raclaw-Markowska* (red.), Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie, Warszawa 2005; *tenże*, Rozwiązywanie rodzinnych sporów prawnych – między koncyliacją a kontrydiktoryjnością, [w:] *W. Czaplinski* (red.), Prawo w XXI wieku. Księga pamiątkowa 50-lecia Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk. Praca zbiorowa, Warszawa 2006; *tenże* (red.), Prawa dziecka – konteksty prawne i pedagogiczne, Poznań 2012; *tenże* (red.), Związki partnerskie. Debata na temat projektowanych zmian prawnych, Toruń 2013; *M. Arczewska*, Role społeczne sędziów rodzinnych, Warszawa 2009; *B. Balcerzak-Paradowska*, Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków. Przemiany, zagrożenia, potrzeby działań, Warszawa 2004; *B. Banaszkiwicz*, Problem konstytucyjnej oceny instytucjonalizacji związków homoseksualnych, KPP 2004, z. 2; *tenże*, „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny”. O niektórych implikacjach art. 18 Konstytucji RP, KPP 2013, z. 3; *H. Goch, P. Kasprzyk* (red.), Z zagadnień prawa rodzinnego i rejestracji stanu cywilnego, Lublin 2007; *B. Czech* (red.), Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego? Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 roku w Katowicach, Katowice 1997; *L. Dyczewski*, Rodzina, społeczeństwo, państwo, Lublin 1993; *tenże*, Wiąż pokoleniowa w rodzinie, Lublin 2002; *A. Grześkowiak*, Rodzina w projektach konstytucji, [w:] *J. Rebeta* (red.), Zagadnienia praw rodziny. XII Dni Praw Człowieka w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, 1994, Lublin 1997; *H. Haak*, Ochrona prawna udzielana przez sąd opiekuńczy, Toruń 2002; *T. Jasudowicz* (red.), Prawa rodziny – prawa w rodzinie. Jan Paweł II o małżeństwie i rodzinie. Wypisy z nauczania Ojca Świętego, Toruń 1999; *tenże*, O potrzebie rzeczywistego upodmiotowienia rodziny, [w:] *M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A. N. Schulz*, Księga jubileuszowa prof. dr hab. Tadeusza Smoczyńskiego, Toruń 2008; *S. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke*, Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki, Toruń 1997; *L. Kocik*, Rodzina w obliczu wartości i wzorów ponowoczesnego świata, Kraków 2006; *P. Kryczka* (red.), Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie, Lublin 1997; *A. Mączynski*, Konstytucyjne podstawy prawa rodzinnego, [w:] Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla [*P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel* (red.)], Warszawa 2012; *C. Mik*, Międzynarodowe prawo rodzinne Unii Europejskiej na tle ewolucji współpracy sądowej w sprawach cywilnych, [w:] *L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar*, Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa profesora Maksymiliana Pazdana, Kraków 2005; *D. Milczarek* (red.), Subsydiarność, Warszawa 1996;

M. Nazar, Wprowadzenie, [w:] Kodeks rodzinny i opiekuńczy i inne akty prawne, Kraków 2002; *tenże*, Konkubinat a małżeństwo, [w:] *M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A. N. Schulz* (red.), Księga jubileuszowa prof. dr hab. Tadeusza Smoczyńskiego, Toruń 2008; *M. A. Nowicki*, Kamienie milowe. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Warszawa 1996; *M. Pazdan*, O mediacji i projekcie jej unormowania w Polsce, Rejent 2004, Nr 2; *Z. Radwański*, Uwagi o zakresie Kodeksu cywilnego. Zagadnienie inkorporacji do Kodeksu cywilnego prawa rodzinnego i gospodarczego, RPEiS 1960, z. 4; *tenże*, Pojęcie i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym, SC 1981, t. XXXI; *tenże*, Badania nad prawem rodzinnym, [w:] *Z. Tyszka* (red.), Metodologiczne problemy badań nad rodziną, Poznań 1980; *tenże*, Miejsce prawa rodzinnego w systemie prawa, [w:] *M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A. N. Schulz* (red.), Księga jubileuszowa prof. dr hab. Tadeusza Smoczyńskiego, Toruń 2008; *tenże* (red.), Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2006; *tenże*, Problemy kodyfikacji prawa rodzinnego, [w:] *J. Bleszyński, J. Rajski* (red.), Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego, Warszawa 1985; *G. Rdzanek-Piwowar*, Ochrona praw dziecka w działalności Rzecznika Praw Obywatelskich, [w:] Biuletyn RPO Materiały 1996, Nr 30; *A. Redelbach*, Prawa naturalne – prawa człowieka – wymiar sprawiedliwości. Polacy wobec Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Toruń 2000; *A. Ryng, R. Zegadło*, Europejska Konwencja o wykonywaniu praw dzieci a prawo polskie, Rodzina i Prawo 2007, Nr 1(4); *M. Saffjan* (red.), Standardy prawne Rady Europy, t. I, Prawo rodzinne, Warszawa 1994; *M. K. Slany*, Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie, Kraków 2002; *T. Smoczyński*, Ochrona praw dziecka, [w:] *R. Wieruszewski* (red.), Prawa człowieka. Model prawny, Ossolineum 1991; *tenże*, Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji, PiP 1997, z. 12; *tenże*, Stosunki między rodzicami a dzieckiem w ustawodawstwie Rady Europy, PiP 1995, z. 1; *tenże* (red.), Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1998; *tenże*, Kierunki reformy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, KPP 1999, z. 2; *tenże*, Prawo rodzinne i stosunki rodzinno-prawne, Studia Prawa Prywatnego 2007, Nr 1; *tenże*, Stan cywilny i jego ochrona, ZN Uniwersytetu Szczecińskiego. Roczniki Prawnicze 2009, Nr 19; *W. Stojanowska*, Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego i jako dyrektywa jego stosowania, [w:] *T. Smoczyński* (red.), Konwencja o prawach dziecka. Analiza i wykładnia, Poznań 1998; *taż*, Rozwód a dobro dziecka, Warszawa 1979; *A. Strzembosz*, Polskie prawo rodzinne w świetle konwencji międzynarodowych oraz rezolucji i rekomendacji Rady Europy, [w:] *J. Rebeta* (red.), Zagadnienia praw rodziny. XII Dni Praw Człowieka w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, 1994, Lublin 1997; *T. Szlendak*, Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie, Warszawa 2010; *P. Telusiewicz*, Służebna rola zwrotu „rodzinny” w przepisach prawa polskiego, Lublin 2013; *Z. Tyszka*, Socjologia rodziny, Warszawa 1979; *E. Wiśniewska*, Pojęcie rodziny w ustawodawstwie polskim, Acta UWr 1990, Nr 1152, Prawo CLXXXVI; *F. Zedler*, Sądy rodzinne. Wybrane zagadnienia organizacyjne i procesowe, Warszawa 1984; *A. Zieliński*, Instytucja Rzecznika Praw Dziecka w świetle Konstytucji RP, [w:] *M. Kosek, J. Słyk* (red.), W trosce o rodzinę. Księga pamiątkowa ku czci profesor Wandy Stojanowskiej, Warszawa 2008; *Z. Ziemiński*, Unormowania prawne a unormowania moralne w zakresie prawa rodzinnego, RPEiS 1977, z. 2; *tenże*, Wieloaspektowość badań nad prawem dotyczącym rodziny, [w:] *Z. Tyszka* (red.), Metodologiczne problemy badań nad rodziną. Praca zbiorowa, Poznań 1980; *tenże*, Problemy podstawowe prawoznawstwa, Warszawa 1980; *M. Ziemska* (red.), Rodzina współczesna, Warszawa 1999.

§ 1. Prawo rodzinne i prawo opiekuńcze w systemie prawa

I. Pojęcie prawa rodzinnego

Prawo rodzinne tworzą normy regulujące podstawowe kwestie związane z funkcjonowaniem rodziny, takie jak: sposób zawarcia małżeństwa, osobowe i majątkowe relacje między małżonkami, ustanie związku małżeńskiego, a także normy dotyczące relacji łączących rodziców z dziećmi, począwszy od uregulowań odnoszących się do ustalenia pochodzenia dziecka poprzez sprawowanie władzy rodzicielskiej, alimentację, po unormowanie ewentualnego – czasowego lub trwałego – umieszczenia dziecka poza rodziną (w formie przysposobienia, umieszczenia w rodzinie zastępczej czy też w placówce opiekuńczo-wychowawczej). Są to, jak powiedziano, jedynie kwestie najbardziej podstawowe spośród ogółu regulacji prawnych dotyczących rodziny. Inne, przyjęte poza Kodeksem rodzinnym i opiekuńczym, bardzo liczne uregulowania są w tym opracowaniu określane jako **prawo dotyczące rodziny** i zostały scharakteryzowane niżej w rozdz. I, § 1, pkt III.

Prawo rodzinne nie ma samodzielnego charakteru. W nauce dominuje trafny pogląd, że **jest ono działem prawa cywilnego**. Za takim jego zakwalifikowaniem przemawia przede wszystkim **cywilistyczna metoda regulacji stosunków rodzinno-prawnych** oparta na równorzędności stron i rozstrzygnięciu sporów między nimi przez sąd.

Należy jednak dostrzec również **specyfikę (cechy szczególne) stosunków prawnych powstających na gruncie prawa rodzinnego** na tle klasycznych konstrukcji cywilistycznych. Wśród charakterystycznych cech stosunków prawnorodzinnych wymienić należy m.in. to, że:

- 1) łączą ściśle określone podmioty, a zmiana stron tych stosunków nie jest dopuszczalna;
- 2) ich uregulowania są skutkiem dążenia ustawodawcy do maksymalnej stabilności grupy rodzinnej i poszanowania jej autonomii (co przejawia się w interweniowaniu prawa rodzinnego dopiero gdy jest to niezbędne dla rozwiązania rodzinnego problemu prawnego);
- 3) będące ich podstawą uregulowania prawne mają silny związek z etyką, czego dowodzi m.in. częste występowanie w nich klauzul generalnych;

Liczne są w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym odwołania do:

- dobra dziecka (zob. art. 56 § 2, art. 61¹ § 2, art. 95 § 3, art. 106, 109 § 1, art. 113 § 1, art. 114 § 1, art. 118 § 3, art. 119 § 2, art. 120, 125 § 1, art. 149 § 1, art. 154),
 - zasad współżycia społecznego (zob. art. 56 § 2 i 3, art. 61¹ § 2, art. 144 § 1, art. 144¹, 179 § 2),
 - dobra rodziny (zob. art. 10 § 1, art. 23, 39, art. 45 § 2).
- 4) w owych uregulowaniach dużą doniosłość mają normy postępowania, które nie zostały obwarowane sankcją prawną (*leges imperfectae*);

Zob. zwłaszcza: art. 23, 61⁴ § 3, art. 87, 95 § 2, art. 152 zd. 1 KRO. Obecność tego rodzaju unormowań przypisać należy intencji wyrażenia w tekście prawnym aprobowanej przez ustawo-

dawcę wizji rodziny połączonej z uzasadnionym, moim zdaniem, przekonaniem o nieużyteczności stosowania przymusu prawnego do jej realizacji.

5) uregulowania dotyczące stosunków prawnych łączących poszczególnych członków rodziny lub odnoszące się do relacji między nimi formułowane są w taki sposób, aby ochrona prawna obejmowała również rodzinę, którą oni współtworzą.

Przejawia się to m.in. w:

- uzależnieniu wydania przez sąd rodzinny zezwolenia na zawarcie małżeństwa kobietom, które nie ukończyły 18. roku życia, a także osobom umysłowo upośledzonym lub psychicznie chorym (art. 10 § 1 i art. 12 § 1 KRO) od oceny, czy byłoby to zgodne z dobrem założonej rodziny,
- obowiązku małżonków zaspokajania potrzeb rodziny, którą przez swój związek założyli (art. 27 KRO),
- regułach dotyczących wspólnej odpowiedzialności małżonków, żyjących w ustroju wspólności majątkowej, za długi jednego z nich (art. 41 KRO),
- obowiązku dziecka, które mieszka u rodziców, a ma dochody z własnej pracy, przyczyniania się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny (art. 91 § 1 KRO),
- obowiązku dziecka, które pozostaje na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich, pomocy im we wspólnym gospodarstwie (art. 91 § 2 KRO).

Na poparcie tezy, że prawo rodzinne nie jest działem prawa cywilnego, lecz odrębną gałęzią prawa, przywoływany bywa formalny argument, iż jest ono uregulowane w odrębnym kodeksie. Tymczasem to ów kodeks właśnie jest być może najmocniejszym dowodem wspierającym tezę przeciwną. Ten najważniejszy dla prawa rodzinnego akt prawny nie ma bowiem części ogólnej i nie reguluje wielu pojęć, którymi się posługuje (m.in. zdolność prawna, zdolność do czynności prawnych, przedstawicielstwo, przedawnienie, odpowiedzialność solidarna, współwłasność i wiele innych). Ich sens określony został natomiast w Kodeksie cywilnym. Wiąż przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z uregulowaniami Kodeksu cywilnego jest tak silna, że przepisy cywilistyczne stosuje się do prawa rodzinnego wprost, chyba że w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym znajdziemy wyraźne stwierdzenie, iż należy je w danym przypadku stosować odpowiednio (zob. odwołania tej treści w art. 38 KRO do art. 169 § 1 KC, art. 163 § 1 KRO do art. 734 i nast. KC).

W pracach nad nowym kodeksem cywilnym, prowadzonych w Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego przy Ministrze Sprawiedliwości a kierowanej przez prof. *Z. Radwańskiego*, górę wzięło przekonanie o konieczności uczynienia prawa rodzinnego jedną z ksiąg tego kodeksu (zob. *Z. Radwański* (red.), *Zielona Księga...*).

II. Prawo opiekuńcze

Prawo opiekuńcze to z kolei normy dotyczące ochrony ogółu interesów życiowych (zarówno spraw osobowych, jak i majątkowych) osób małoletnich, nad którymi nikt nie sprawuje władzy rodzicielskiej oraz całkowicie ubezwłasnowolnionych osób dorosłych. Względy funkcjonalne sprawiły, że współtworzą one wraz z prawem ro-

dzinnym jeden kodeks, choć zasadny wydaje się dominujący w doktrynie pogląd, że prawo opiekuńcze przypisać należy raczej do osobowego prawa cywilnego.

III. Prawo rodzinne a prawo dotyczące rodziny

Wyodrębnienie pojęcia „prawo dotyczące rodziny” wynika ze spostrzeżenia, że poza **prawem rodzinnym w znaczeniu ścisłym**, czyli normami zawartymi w przepisach Konstytucji i Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, które wyznaczają zasadnicze ramy grupy rodzinnej, formy jej przekształceń, a także podstawowe konsekwencje istnienia więzów rodzinnoprawnych, stosunki prawne dotyczące życia rodzinnego regulowane są również przez przepisy wielu innych aktów prawnych, należących nierzadko do różnych gałęzi prawa. Dotyczą one obowiązków (i odpowiednio takiego czy innego typu praw) w zakresie ról w grupie rodzinnej, obowiązków względem określonych osób jako członków grupy rodzinnej. Są to również normy, które – co prawda – bezpośrednio nie regulują obowiązków członków rodziny, lecz mają wyraźny wpływ na funkcjonowanie instytucji rodziny. Składają się one na **prawo dotyczące rodziny** – zbiór norm, który nie jest gałęzią prawa wyodrębnioną według klasycznych kryteriów, tj. jako spójny kompleks norm regulujących określone kategorie stosunków społecznych, według pewnych założeń ogólnych, tak jak np. prawo konstytucyjne, cywilne (jego działem jest prawo rodzinne), administracyjne, karne i inne, lecz jest to zbiór norm należących do różnych gałęzi prawa wyodrębniony według **kryterium funkcji, jaką jest ochrona rodziny**.

Konsekwencją zaliczenia określonych przepisów do prawa dotyczącego rodziny jest sposób ich interpretowania. Otóż, **prawo rodzinne w ścisłym znaczeniu** (regulacje zawarte w Konstytucji i w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym) należy traktować **jako swoistą część ogólną** w stosunku do szczegółowych regulacji przyjętych w prawie dotyczącym rodziny. Jako takie należy interpretować je w ścisłej łączności z odpowiadającymi im instytucjami prawa rodzinnego rozumianego ściśle, by tworzyły wraz z nimi harmonijną całość. Tylko konsekwentne stosowanie tej dyrektywy może zapewnić spójność aksjologiczną i pragmatyczną ogółu unormowań. Chodzi tu np. o relację między:

- 1) przepisami prawa rodzinnego o przysposobieniu, zawarciu lub ustaniu małżeństwa a przepisami prawa o aktach stanu cywilnego,
- 2) prawem alimentacyjnym a prawem zabezpieczenia społecznego, w tym zwłaszcza ustawą o wspieraniu osób uprawnionych do alimentów,
- 3) przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego o opiece a regulacjami ustawy z 19.8.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (tekst jedn. Dz.U. z 2011 r. Nr 231, poz. 1375 ze zm.),
- 4) przepisami ustawy z 21.6.2001 r. o ochronie lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 150) i przepisami ustawy z 16.9.1982 r. – Prawo spółdzielcze (tekst jedn. Dz.U.

z 2013 r. poz. 1443) a uregulowaniami dotyczącymi wspólnego zaspokajania potrzeb rodziny przez jej członków oraz przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego odnoszącymi się do skutków prawnych rozwodu i separacji w odniesieniu do mieszkania małżonków czy też

- 5) przepisami o władzy rodzicielskiej a regulacjami zawartymi w ustawie z 9.6.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. Nr 149, poz. 887 ze zm.).

§ 2. Źródła prawa rodzinnego i prawa dotyczącego rodziny

I. Konstytucja RP

Uchwalona 2.4.1997 r. Konstytucja RP (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.) zawiera kilka przepisów dotyczących prawnej ochrony rodziny. Spośród nich art. 18, 47, 48, 72 – zgodnie z art. 8 ust. 2 – stosuje się bezpośrednio, zaś art. 71 (dotyczący obowiązku państwa prowadzenia polityki społecznej i gospodarczej w stosunku do rodziny) odsyła do regulacji ustawowych:

- 1) w art. 18 Konstytucji RP określono **małżeństwo** jako **związek mężczyzny i kobiety**. Jednocześnie zadeklarowano w nim, że jako takie – obok rodziny, macierzyństwa i rodzicielstwa – znajduje się ono pod ochroną RP;

Treść tego przepisu ma istotne znaczenie w związku z postulatami utworzenia podstaw prawnych do funkcjonowania par homoseksualnych na zasadach zbliżonych lub takich samych jak małżeństwo. Ewentualne działania legislacyjne w tym zakresie wiązałyby się ze zmianą ustawy zasadniczej. Nie ma natomiast formalnych przeszkód (choć budzi to wątpliwości merytoryczne), by uregulować skutki pożycia takich par na gruncie prawa majątkowego i socjalnego.

- 2) dobrem ściśle związanym z funkcjonowaniem rodziny chronionym przez Konstytucję RP jest także życie prywatne, rodzinne, cześć i dobre imię oraz decydowanie o swoim życiu osobistym (art. 47 Konstytucji RP). Innymi słowy, chodzi tu o prawo człowieka i **prawo rodziny do prywatności**. Jest ono konsekwencją przyjęcia w polskim prawie zasady autonomii rodziny rozumianej przede wszystkim jako **autonomia względem wpływów państwa**. Jej uszczegółowieniem jest wyrażony w Konstytucji RP **prymat rodziców w wychowaniu dzieci** (art. 48 ust. 1 Konstytucji RP) oraz – związana z tym prymatem – ich **wolność w wyborze dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne** (art. 70 ust. 3 Konstytucji RP).

Zasadę prymatu rodziców w wychowaniu zaopatrzone w dyrektywę, by wychowując dziecko uwzględniali stopień jego dojrzałości, a także wolność sumienia i wyznania oraz przekonania jakie ono żywi. Ma to istotne znaczenie praktyczne w kontekście realizacji przez rodziców **prawa do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego** (art. 53 ust. 3 Konstytucji RP). Interpretacja przepisów ustawy zasadniczej dotyczących tej delikatnej materii powinna być, jak sądzę, następująca: kierunek wychowania

i nauczania moralnego, a także wychowania i nauczania religijnego dziecka wyznaczają jego rodzice. Powinni oni w swych decyzjach uwzględniać zdanie dziecka stosownie do stopnia jego dojrzałości (art. 95 § 4 KRO). Gdyby rodzice, egzekwując swą wolę wbrew poglądom dziecka, dopuścili się zachowań zagrażających jego dobru lub też rażąco nadużyli swych uprawnień, wówczas mogłoby dojść do ingerencji sądu w formie ograniczenia lub pozbawienia władzy rodzicielskiej (art. 109 § 1 lub art. 111 § 1 KRO);

W obowiązującej ustawie zasadniczej podtrzymano rozwiązanie przyjęte w Polsce już w Konstytucji z 1921 r., że wszelkie ingerencje w sferę władzy rodzicielskiej są dopuszczalne „tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu” (art. 48 ust. 2 Konstytucji RP).

- 3) konstytucyjną rangę uzyskała idea **ochrony praw dziecka**. Poza zapowiedzią utworzenia urzędu Rzecznika Praw Dziecka (powołanego w 2000 r.), art. 72 Konstytucji RP stanowi m.in., że: „Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją” (ust. 1 zd. 2 powołanego przepisu), zaś „Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych” (ust. 2);
- 4) konstytucja nakłada na państwo **obowiązek prowadzenia polityki społecznej i gospodarczej uwzględniającej dobro rodziny** dając prawo do szczególnej ochrony rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej (art. 71 Konstytucji RP).

II. Kodeks rodzinny i opiekuńczy

Głównym źródłem prawa rodzinnego jest Kodeks rodzinny i opiekuńczy, który obowiązuje od 1.1.1965 r. Kodeks zawiera regulacje stosunków rodzinnoprawnych opartych na małżeństwie, pokrewieństwie, powinowactwie i przysposobieniu oraz unormowania wykraczające poza tę materię, bo należące do obszaru osobowego prawa cywilnego, a dotyczące stosunków opiekuńczych.

Na przestrzeni 50-ciu lat obowiązywania tej ustawy, był on wielokrotnie nowelizowany. Pierwotny tekst bądź modyfikowano, bądź wprowadzono do niego zupełnie nowe uregulowania.

Pierwsze zmiany wprowadzono w **1975 r.**¹. Dotyczyły one:

- 1) wyłączenia lub ograniczenia możliwości zaspokojenia długu jednego z małżonków z majątku wspólnego (wówczas nowy, a już nieobowiązujący art. 41 § 3), co uzasadniano koniecznością ochrony rodziny przed zagrożeniem, jakie stwarzają jego nieodpowiedzialne ekonomicznie poczynania,
- 2) umożliwienia orzekania w procesie rozwodowym o losach wspólnego mieszkania małżonków i o podziale ich majątku (nowe przepisy art. 58 § 2–4),

¹ Dz.U. Nr 45, poz. 234.

- 3) wprowadzenia przepisów tworzących podstawy do orzekania przysposobienia całkowitego,
- 4) rozgraniczenia uprawnień, obowiązków i kompetencji, jakie w stosunku do dziecka mają jego rodzice i rodzina zastępcza lub wychowawcy placówki opiekuńczo-wychowawczej w przypadkach umieszczenia dziecka poza rodziną na podstawie orzeczenia o ograniczeniu władzy rodzicielskiej (art. 112¹ i 113 § 2).

Kolejna nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczyła przepisów o zawarciu małżeństwa oraz o uznaniu dziecka (art. 2, 3, 4, 9 i 79 KRO) i wiązała się z wejściem w życie ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego.

W nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z **1995 r.**¹ wprowadzono kolejne istotne zmiany w prawie adopcyjnym, zwłaszcza w odniesieniu do tzw. adopcji zagranicznej. W znacznej części związane one były z potrzebą dostosowania prawa polskiego do standardów międzynarodowych.

Nowelizacja kodeksu dokonana w **1998 r.**² była konsekwencją ratyfikowania umowy międzynarodowej, zawartej 5 lat wcześniej między RP a Stolicą Apostolską, zwanej **Konkordatem**³. Artykuł 10 Konkordatu stanowi, że po spełnieniu kilku przesłanek natury formalnej, małżeństwo zawarte kanonicznie może wywrzeć skutki, jakie pociąga za sobą zawarcie związku małżeńskiego zgodnie z przepisami prawa polskiego. Stał się on przyczyną nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, dzięki której możliwe stało się zawieranie małżeństw w formie wyznaniowej ze skutkami dla prawa świeckiego.

Należy podkreślić, że kiedy jest mowa o wyznaniowej formie, to nie dotyczy to tylko formy przyjętej w Kościele katolickim, lecz we wszystkich zarejestrowanych w Polsce kościołach i związkach wyznaniowych. Potoczne określenie tak zawieranych małżeństw konkordatowymi, wiążące się z genezą omawianej nowelizacji polskiego prawa tkwiącą w umowie konkordatowej, jest mylące, gdyż błędnie sugeruje wyłącznie katolicki ich charakter i może być źle odbierane przez osoby należące do innych kościołów lub związków wyznaniowych niż Kościół katolicki (zob. rozdz. II, § 11, pkt III, ppkt 2).

W **1999 r.**⁴ powróciła do polskiego prawa rodzinnego instytucja **separacji**, jako Dział V Tytułu I KRO – Małżeństwo, a w **grudniu 2000 r.**⁵ przyjęto zmiany w art. 109 i 111 KRO oraz w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego, których wspólnym celem jest doprowadzenie do **współpracy sądów rodzinnych z instytucjami pomocy społecznej** odpowiedzialnymi za wykonywanie orzeczeń dotyczących umieszczenia dzieci poza rodziną i podejmowanie działań wspierających ich rodziców naturalnych.

Nowelizacja kodeksu dokonana **17.6.2004 r.**⁶ przyniosła nowe brzmienie Działu III, który zatytułowano **Małżeńskie ustroje majątkowe**. Przyjęte uregulowania,

¹ Dz.U. Nr 83, poz. 417.

² Dz.U. Nr 117, poz. 757.

³ Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

⁴ Dz.U. Nr 52, poz. 532.

⁵ Dz.U. z 2001 r. Nr 122, poz. 1322.

⁶ Dz.U. Nr 162, poz. 1691.

na które oczekiwano od początku okresu transformacji ustrojowej, są konsekwencją zachodzących zmian w życiu ekonomicznym społeczeństwa i poszczególnych rodzin. Ich celem jest stworzenie małżonkom możliwości swobodnych poczynań na gruncie gospodarczym z jednoczesnym zapewnieniem ochrony interesów rodziny oraz – co było słabością dotychczasowych rozwiązań – ochrony interesów osób trzecich dokonujących czynności prawnych z jednym z małżonków. Wśród wielu nowych rozwiązań, w tym miejscu wskazać należy chociażby na stworzenie katalogu tych czynności prawnych, dla których skutecznego dokonania małżonek funkcjonujący w ramach ustroju wspólności ustawowej musi – pod rygorem nieważności – uzyskać zgodę współmałżonka. Pojawiła się też możliwość zawarcia przez małżonków umowy majątkowej ustanawiającej ustrój rozdzielności majątkowej z wyrównaniem dorobków.

Nowelą wprowadzono także tzw. ustrój podstawowy stosunków majątkowych małżonków (art. 28¹ KRO) oraz – w konsekwencji orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego – umożliwiono mężczyznom wytaczanie powództwa o ustalenie ojcostwa (art. 84 KRO).

Nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 6.11.2008 r.¹ była spośród dotychczasowych najrozleglejsza. W przepisach o zawarciu małżeństwa, przysposobieniu czy o opiece wprowadziła zmiany niemal kosmetyczne, ale w uregulowaniach dotyczących ustalania pochodzenia dziecka, sprawowania władzy rodzicielskiej (w tym sprawowania jej po rozwodzie lub przez rodziców niebędących małżonkami, a także kontaktów z dzieckiem jego rodziców i innych osób bliskich) czy obowiązku alimentacyjnego, mają one znaczenie istotne, wpływając na charakter prawny tych instytucji prawa rodzinnego. Wystarczy wskazać na instytucję planu wychowawczego stwarzającą szansę na wypracowanie optymalnego sposobu realizowania uprawnień i obowiązków, jakie mają względem dziecka jego rodzice żyjący w rozłączeniu. W przepisach dotyczących pochodzenia dziecka pojawiły się po raz pierwszy uregulowania odnoszące się do ustalania macierzyństwa z niezwykle ważnym dla ustalania stanu cywilnego dziecka i rozstrzygającym wątpliwości związane na tle funkcjonowania zastępczego macierzyństwa, że matką dziecka jest kobieta, która je urodziła. Odstąpiono od wysoce niejednoznacznych przepisów o uznaniu dziecka zastępując je – opartymi na jedności prawdy biologicznej i prawnej – przepisami o uznaniu ojcostwa. Wprowadzono przepisy o kontaktach z dzieckiem jego rodziców, rodzeństwa, krewnych w linii prostej, powinowatych i innych osób bliskich, które być może spowodują, że zaczną być realizowane w Polsce prawo dziecka do kontaktu z tymi osobami. Jest ono bowiem notorycznie i bezkarnie łamane przez skłóconych rodziców, a także część rodzin zastępczych. W prawie alimentacyjnym na podkreślenie zasługuje uzależnienie zasadności roszczenia od jego zgodności z zasadami współżycia społecznego (z wyłączeniem jedynie roszczeń alimentacyjnych jakie mają niepełnoletnie dzieci względem swych rodziców).

¹ Dz.U. Nr 220, poz. 1431.

Od 1.8.2010 r. obowiązuje nowy przepis, w którym zakazano stosowania względem dzieci kar cielesnych zarówno rodzicom, jak i opiekunom i osobom sprawującym nad małoletnim pieczę zastępczą – art. 96¹ KRO.

Ostatnią jak dotychczas nowelizację Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego przeprowadzono uchwalając ustawę z 9.6.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej¹. Dokonano przy tej okazji nowelizacji przepisów kodeksu dotyczących władzy rodzicielskiej, przysposobienia i opieki prawnej, ale najważniejsze znaczenie ma dodanie do niego oddziału 2a „Piecza zastępcza”. Zawarto w nim kilka podstawowych rozstrzygnięć dotyczących pieczy zastępczej, z których najważniejsze wydaje się to, że przepisy o tej pieczy są elementem wypowiedzi ustawodawcy na temat sprawowania władzy rodzicielskiej. Ich usytuowanie, a nade wszystko treść, pozwalają jasno stwierdzić, że ich funkcją jest przede wszystkim to, by umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej lub w placówce spełniało służebną rolę względem pierwotnej i naturalnej relacji łączącej dziecko z rodzicami.

Ostatnią zmianę treści Kodeksu spowodował wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 26.11.2013 r. (P 33/12), w którym Trybunał zakwestionował konstytucyjność art. 71 KRO.

Zagadnienia uregulowane w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym często wywołują publiczne debaty, w czasie których padają pytania o trafność przyjętych rozwiązań i wyrażane są – formalnie i merytorycznie – rozmaitej rangi postulaty wprowadzenia zmian. Niestety, nie zawsze są to projekty wypływające z troski o rodzinę i nacechowane konieczną w tej materii roztropnością. Tytułem przykładu wskazać można na – odrzucony w połowie lat 90. XX w., gdyż oceniony powszechnie jako skrajny – projekt liberalizacji prawa rozwodowego. Proponowano w nim m.in. zobowiązanie sądu do orzekania rozwodu na żądanie jednego z małżonków bez potrzeby wystąpienia przesłanek określonych w art. 56 § 1 i 2 KRO. W publicystyce prawniczej określono to rozwiązanie jako „rozwód na życzenie”. W tym samym okresie odrzucono – również całkowicie słusznie – projekt zmierzający do istotnego ułatwienia sądom pozbawiania rodziców władzy rodzicielskiej (czasami wręcz nakazujący sądom to czynić).

Kontrowersje wzbudzają wynikające z przemian obyczajowych projekty uregulowania skutków prawnych trwałego pożycia par homoseksualnych czy też określenia reguł sztucznego wspierania ludzkiej prokreacji.

III. Źródła prawa dotyczące rodziny

1. Ważniejsze ratyfikowane umowy międzynarodowe

Zgodnie z art. 91 Konstytucji RP, „Ratyfikowana umowa międzynarodowa [...] stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy”.

W najbardziej znanych dokumentach międzynarodowych dotyczących praw człowieka, takich jak proklamowana 10.12.1948 r. przez ONZ **Powszechna Deklaracja Praw Człowieka** czy uchwalone przez Zgromadzenie Ogólne tej organizacji

¹ Dz.U. Nr 149, poz. 887.